

QISHLOQ XO‘JALIGI IQTISODIYOTINI SAMARADORLIGI

*Xidirov Xurshitjon To‘lqinjon o‘g‘li**TIKXMMI “MTU” Iqtisodiyot fakulteti o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Tadqiqotda xarajatni minimallashtirish va daromadni maksimallashtirishning chiziqli masalasini yechish hamda samaradorlikni baholashda Fare-Primont indeksidan foydalanishning uslubiy jihatlari yoritilib, yirik shoxli qoramol va donli ekinlar yetishtirishda ishlab chiqarish omillari unumdorligi va texnik samaradorligi hududlar kesimida baholangan. Erishilgan natijalarga asoslanib namunaviy hududlarni tanlab olish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: texnik samaradorlik, DEA modeli, masofa vektori, ishlab chiqarish chegarasi, chiziqli dasturlash masalasi, Fare-Primont indeksi, qishloq xo‘jaligi, namunaviy hududlar.

Qishloq xo‘jaligi – aholi uchun oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib beruvchi asosiy manbadir. Ayni vaqtda u keng istemol mahsulotlari ishlab chiqaruvchi sanoatning bir qancha tarmoqlari uchun xom-ashyo yetkazib beradi. Masalan, qishloq xo‘jaligi xom-ashyosining ulushi (qiymat jixatidan) ip-gazlama sanoatida barcha moddiy xarajatlarning 60 foizini, qandolat sanoatida salkam 70 foizni, yog‘ va sut sanoatida qariyb 80 foizni tashkil qiladi. Bularning hammasi shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishni ko‘ngildagiday sur‘atlar bilan rivojlanmasa, xalq turmush darajasini oshirishning hech qanday eng yaxshi programmasini ham ro‘yobga chiqarib bo‘lmaydi. Qishloq xo‘jaligining ahamiyati yana shu bilan belgilanadiki, xalq xo‘jaligida band bo‘lgan xodimlarning 27 foizi shu sohada mehnat qiladi. Qishloq xo‘jaligida mamlakat milliy daromadining taxminan uchdan bir qismi yaratiladi. Shu sababli mamlakat butun iqtisodiyotining o‘shish sur‘atlari, mehnatkashlar farovonligini oshirish ko‘p jihatdan qishloq xo‘jaligining rivojlanish darajasiga bog‘liqdir. Shu bilan birga sotsial-siyosiy jihatni ham xisobga olish muhimdir. Qishloq xo‘jaligini yuksaltirish ishchilar sinfi bilan dehqonlar ittifoqini mustahkamlashning eng muhim shartidir. V. I. Lenin qishloq xo‘jaligining ahamiyatini belgilar ekan, mustahkam qishloq xo‘jalik bazasi bo‘lmasa, hech qanday xo‘jalik qurilishi bo‘lishi mumkin emas deb ta’kidlagan.

Jahon Qishloq xo‘jaligining da dunyodagi iqtisodiy faol aholining 45,2% (1316,7 mln. kishi) band. qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlar 13387,0 mln. ga, jumladan, haydaladigan yerlar 1380,8 mln. ga, jami sug‘oriladigan yerlar 271,4 mln.ga (1998). 1999 y.da jahon qishloq xo‘jaligida 583,6 mln.t bug‘doy, 596,4 mln. t sholi, 600,4 mln. t makkajo‘xori, 130,0 mln. t arpa, 294,3 mln. t kartoshka, 444,6 mln. t mevalar, shu jumladan 60,6 mln. t uzum yetishtirildi. Chorvachilikda 225,9 mln. t

go'sht, 562,4 mln. t sut tayyorlandi. 1338,2 mln. bosh qoramol, 912,7 mln. cho'chqa, 1068,6 mln. qo'y va 709,9 mln. bosh echki, 14139,0 mln. tovuq boqildi.

Innovatsiyalar qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilishda har qachongidan ham muhimroqdir. Umuman olganda, qishloq xo'jaligida ta'minot xarajatlarining ko'tarilishi, ishchi kuchining yetishmasligi, shaffoflik va barqarorlik uchun iste'molchilarning afzalliklarining o'zgarishi kabi katta muammolar shakllanmoqda. Yuqoridagi muammolarni hal qilish maqsadida bir qancha kompaniyalar ish olib bormoqda va ularning soni tobora ortib bormoqda. So'nggi 10 yil ichida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda yaratilayotgan texnologiyalarga investitsiyalar soni ulkan o'sishni ko'rsatmoqda - oxirgi 5 yil ichida 6,7 milliard AQSH dollari, o'tgan yilning o'zida 1,9 milliard AQSH dollari sarmoya o'tqizildi. Asosiy texnologiya yangiliklari yopiq vertikal dehqonchilik, avtomatlashtirish, robototexnika, chorvachilik texnologiyasi va zamonaviy issiqxonalar, qishloq xo'jaligi va sun'iy intellekt va blokcheyn kabi sohalarga qaratilgan.¹

Vertikal dehqonchilikda ekinlar hosildorligini oshirishi, cheklangan yer maydonlaridan unumli foydalanish va hatto ta'minot zanjirida bosib o'tgan masofani qisqartirish orqali dehqonchilikning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishi mumkin. Vertikal dehqonchilik mahsulotlarni yopiq muhitda yetishtirish amaliyoti deb ta'riflanadi. Vertikal ravishda o'rnatilgan texnologiyalardan foydalangan holda, an'anaviy dehqonchilik usullariga nisbatan o'simliklarni yetishtirish uchun zarur bo'lgan maydonni sezilarli darajada kamaytiradi. Vertikal fermer xo'jaliklari noyobdir, chunki ba'zi o'simliklar o'sishi uchun tuproqni talab qilmaydi. Ularning aksariyati gidroponikdir, bu yerda sabzavotlar ozuqa moddasi zich idishda o'stiriladi yoki aeroponik, o'simlik ildizlari muntazam ravishda suv va ozuqa moddalari bilan tabiiy quyosh nuri o'rniga sun'iy o'sadigan chiroqlar ishlatiladi.

Vertikal xo'jaliklarda an'anaviy xo'jaliklarga nisbatan 70% gacha kamroq suv sarflanadi.

Shaharlarda aholining barqaror o'sishidan ish haqi pasayishi bilan hosilni maksimal darajada oshirishga qadar vertikal dehqonchilikning afzalliklari ko'zga tashlanadi. Vertikal dehqonchilik yorug'lik, namlik va suv kabi o'zgaruvchilarni yil davomida aniq o'lchash uchun boshqarishi va ishonch bilan oziq-ovqat mahsulotlarini ko'paytirishdir. Kamaytirilgan suv va energiyadan foydalanish energiya tejashni optimallashtiradi - vertikal fermer xo'jaliklari an'anaviy fermer xo'jaliklariga qaraganda 70 foizgacha kam suv sarflaydilar. O'rim-yig'im, ekish va moddiy ta'minotni boshqarish uchun robotlardan foydalangan holda, qishloq xo'jaligi mavjud bo'lgan ishchi kuchi yetishmayotgan fermer xo'jaliklari oldida turgan muammolarni hal qilishdi.

¹ O.Zokirov, A.Abdullaev, Sh.Zokirov. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. (o'quv qo'llanma). Andijon, 2002.

Fermer xo‘jaliklarini avtomatlashtirish, ko‘pincha "aqlii dehqonchilik" tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu fermer xo‘jaliklarini samaradorligini oshiradigan ekin va chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish siklini avtomatlashtiradigan texnologiyadir. Dronlar, avtomatlashgan traktorlar, robotli kombaynlar, avtomatik sug‘orish va ekish texnikalarini yaratish bo‘yicha robototexnika bo‘yicha ish olib borayotgan kompaniyalar soni ko‘paymoqda. Ushbu texnologiyalar juda yangi bo‘lsa-da, an‘anaviy qishloq xo‘jaligi kompaniyalari tobora ko‘payib bormoqda, bu jarayonlarda fermer xo‘jaliklari avtomatlashtirishni o‘zlashtirmoqda.

Robototexnika va dronlardan tortib, kompyuter dasturiy ta‘minotiga qadar bo‘lgan texnologiyalarning yangi yutuqlari zamonaviy qishloq xo‘jaligini butunlay o‘zgartirib yubordi. Fermer xo‘jaliklarini avtomatlashtirish texnologiyasining asosiy maqsadi, oddiy ishlarni bajarishdir. Fermer xo‘jaliklari tomonidan ko‘pincha qo‘llaniladigan ba‘zi bir asosiy texnologiyalarga quyidagilar kiradi: o‘rim-yig‘im, avtomatlashgan traktorlar, ekish va begona o‘tlardan tozalash vositalari. Fermer xo‘jaliklarini avtomatlashtirilgan texnologiyalar sonining ko‘paytirish, mavjud bo‘lgan ishchi kuchi yetishmayotgan fermer xo‘jaliklari oldida turgan muammolarni hal qilish orqali asosiy muammolarni hal qiladi. An‘anaviy dehqonchilik jarayonlarini avtomatlashtirishning afzalliklari, ishchi kuchi yetishmasligi va dehqonchilikning ekologik toza maxsulot yetishtirish orqali juda katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston iqtisodiyoti qishloq xo‘jaligi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, bu sohaning YaIMdagi ulushi yuqoriligi bo‘yicha jahon mamlakatlari orasida 18-o‘rinni egallaydi. Top yigirmatalikda 17 ta mamlakat Afrika qit‘asidan, Osiyo qit‘asidan esa Afg‘oniston va O‘zbekiston mazkur ro‘yxatdan joy olgan. Biroq bu mamlakatlardan faqat uchtagina (Nigeriya, Tanzaniya va O‘zbekiston) qishloq xo‘jalik mahsulotlarining alohida turlarini yetishtirish bo‘yicha jahonning yetakchilari qatoridan joy olgan. Xususan, Nigeriya keshyu yong‘og‘i, okra, yeryong‘oq va shirin kartoshka, Tanzaniya kunjut va shirin kartoshka yetishtirish bo‘yicha jahonning yetakchi uch mamlakatidan biri sanaladi. Dunyo reytingida O‘zbekiston o‘rik yetishtirishda Turkiyadan, ipak bo‘yicha Xitoy, Hindistondan, Vetnam va Tailanddan, sabzi va sholg‘om yetishtirishda Xitoydan keyingi o‘rinlarda turadi.

Qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotida tutgan yuqori ahamiyati hisobga olinsa, bu sohada innovatsion texnologiyalardan foydalanish, korxonalarni modernizatsiya qilish, pirovardida, ishlab chiqarish omillari samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Samaradorlik iqtisodiy va texnik turlarga bo‘linib, texnik samaradorlik mahsulot ishlab chiqarish uchun ma‘lum turdagi omillar to‘plamidan foydalanish samaradorligini ifodalaydi. Agar firma ishchi kuchi, kapital va texnologiya kabi omillarning minimal miqdoridan maksimal mahsulot ishlab chiqaradigan bo‘lsa, u texnik jihatdan samarali faoliyat yuritgan deb hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlik

asosan ishlab chiqarish omillari narxlariga bog‘liq bo‘lib, texnik jihatdan samarali bo‘lgan ba’zi narsalar iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lmasligi mumkin. Umuman olganda, samaradorlik daromadning xarajatga nisbati orqali aniqlanib, uni xarajatni minimallashtirish yoki daromadni maksimallashtirish orqali oshirish mumkin.

Foydalanilgan dadiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 31martdagi “Oziq-ovqat xavfsizligi va ichki bozorda narxlar barqarorligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 147-sonli qarori. <https://lex.uz/uz/docs/5933102>. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.04.2022 y., 09/22/147/0255-son.
2. A.A.Abdug‘aniyev, A.Abdug‘aniyev. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti (darslik). Toshkent, 2010.
3. O.Zokirov, A.Abdullaev, Sh.Zokirov. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. (o‘quv qo‘llanma). Andijon, 2002.
4. A.Ismoilov, O.Murtazayev. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti (darslik). T.: 2002
5. B.S. Rakhmonova. Directions for increasing investment activity in the field of walnut growing and processing at the national and regional levels. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. july, 2022-7. ISSN 2181-9750. 24-29 bet <http://khorezmscience.uz/uz> (08.00.00. №22)
6. B.S. Rakhmonova. Ways of perspective development of walnut production in Andijan region. // Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. december, 2020- vii. ISSN 2181-9750 23-31 bet <http://khorezmscience.uz/uz> (08.00.00. №22)